

Hronský, Marian : Zánik Uhorska a vznik národných štátov

Prvá svetová vojna alebo „Veľká vojna“ svojimi mimoriadnymi okolnosťami a dôsledkami sa stala všetko postihujúcim faktorom a urýchl'ovala či dynamizovala všetky procesy. Veľkou vojnou sa jedna historická epocha skončila a druhá začínala. Nič nemalo zostať rovnaké, ako bolo predtým. Vo svetovej vojne zanikla nielen stará mapa Európy, ale aj jej starý duch i poriadky. Rozvrátila ekonomiku a jej staré väzby, prevrátila morálku, spôsob života, zničila monarchie, ktoré existovali po stáročia a Uhorské kráľovstvo tu nebolo žiadnou výnimkou. Pritom svetová vojna nebola len vojnou zbraní, ale aj ideí.

Rakúsko-Uhorsko bolo z hľadiska vnútorného práva reálnou úniou – dvojštátom – i keď navonok, voči zahraničiu a vo vzťahu k iným štátom vystupovalo ako jeden štát. Pritom Uhorsko (Zalitavsko) vstupovalo do prvej svetovej vojny roku 1914 s nemalými spoločenskými a politickými problémami, keď v štáte vládol polofeudálny režim, absentovali demokratické i občianske práva a politika uhorskej vlády pre národnostný útlak bola medzinárodne kompromitovaná. Zároveň pre Uhorsko bolo charakteristické, že tam prebiehal dlhotrvajúci proces rozpadu, ktorý vojnové udalosti ešte zdynamizovali.

Ešte aj v známych 14. bodoch podmienok mieru amerického prezidenta W. Wilsona z 8. 1. 1918, kde v 10. bode sa hovorilo o autonómii pre národy habsburskej monarchie, sa počítalo zo zachovaním Rakúsko-Uhorska. Ale po neúspešných pokusoch uzavrieť s Rakúsko-Uhorskom separátny mier došlo na jar 1918 k zásadnému zvratu. Totiž dohodové veľmoci spoznali, že monarchia sa už nachádza v takmer úplnom nemeckom objatí, že os Berlín – Viedeň – Budapešť, riadená z Berlína, môže dominovať nielen strednej, ale aj východnej Európe. Navyše v dôsledku brestlitovského mieru a z počiatku veľmi úspešnej jarnej nemeckej ofenzívy vo Francúzsku vládnuce kruhy v monarchii (možno s výnimkou samotného cisára Karola) prestali už rátať s nejakým separátnym mierom a vsadili všetko na nemeckú kartu, ktorá sľubovala víťazstvo.

Katastrofa roku 1918 – čiže rozpad Uhorska – bola v podstate naprogramovaná už viac než jedným storočím, keď v rokoch 1790 – 91 premena Uhorska začala smerovať k všeobecnej samovláde maďarského štátneho a vyučovacieho jazyka. Ale po rakúsko-maďarskom štátoprávnom vyrovnaní roku 1867 dostala maďarská šľachta konečne do svojich rúk všetky prostriedky štátnej moci a mohla ich plne využívať na presadenie štátnej doktríny pretvoriť mnohonárodnostné Uhorsko na maďarský národný štát, v čom nepoľavila ani v čase svetovej vojny. Naopak, pokiaľ išlo o Slovákov, tak už na jej začiatku sa vybičovaný maďarský šovinizmus a vládný teror vôbec netajil tým, že nadišla chvíľa posledného účtovania. V máji 1918 to v predsedníckej správe vyjadril predseda Slovenskej národnej strany (SNS) Matúš Dula takto: *„Čo hneď po uvedení dualizmu začaté a do zahájenia terajšej vojny v záujme nášho národného nebytia konzekventne bolo vykonané, to malo byť podľa skúseností našich... touto vojnou dovŕšené.“*

V skutočnosti na Slovensku od začiatku vojny vládol vojnový teror a každý inonárodný pohyb sa rovnal vlastizrade a hrubo sa hrubo ignorovali národné a demokratické práva nemaďarských národov a národností. Ďalej sa presadzovala doktrína, že Uhorsko bolo od začiatku maďarským národným štátom, kde Maďari mali osobitné postavenie a riadili ostatné

národy a národnosti v štáte. Zároveň s hrubo deformovanou predstavou historického vývoja, že aj Slováci boli údajne spokojní so svojim osudom a prijímali maďarskú nadvládu ako prirodzenú.

Je pravda, že v prvom období vojny slovenskí vojaci na frontoch bojovali pod prísahou cisárovi statočne a mali značné straty. No zároveň tiež slovenskí vojaci, tvoriaci v rakúsko-uhorskej armáde iba 4%, boli iniciátormi až piatich vzbúr (Veľký Bečkerek, Lučenec, Trenčín, Bratislava, Kragujevac) z veľkej vlny 25. vzbúr navrátilcov v náhradných praporech armády na jar 1918 a lučenecký 25. peší pluk bol iniciátorom vzbury celej 27. divízie tzv. „východoslovenskej“ na talianskom fronte koncom októbra 1918. Je tiež pravda, že v prvej polovici vojny zvlášť na stránkach Slovenských ľudových novín pulzovala istá politická taktika, že za verné a obetavé služby vlasti a dynastii vo vojne si Slováci zaslúžia aspoň mierne ústupky v nacionálnej oblasti – zavedenie slovenčiny do stredných škôl, volebné právo pre všetkých vojakov a ďalšie. Maďarské kruhy však ani toto volanie po akomsi „nacionálnom zmierení“ Slovákov a Maďarov nehodlali honorovať, čo len prispelo širším vrstvám k poznaniu, že Slováci v žiadnom prípade nemôžu v Uhorsku hľadať svoju budúcnosť. Čiže bola to nemilosrdná

Niet pochybností, že čsl. zahraničný odboj bol od začiatku motorom národnooslobodzovacieho boja českého i slovenského národa. A tiež, že bez štátov Dohody a ich súhlasu by sa mapa Európy nemenila. Je nesporné, že najskôr v zahraničí sa vypracovala v praktickej podobe koncepcia budúceho čsl. štátu a vybuďovali sa jeho politicko-mocenské a vojenské štruktúry. Ale aj zahraničný odboj sa opieral o postupne narastajúcu a neľahko sa rodiacu podporu zo strany domácich politických síl. Tí čo doma a v zahraničí bojovali za čsl. samostatnosť, si totiž dobre uvedomovali previazanosť práce doma, na frontoch a v zahraničí. Program samostatného čsl. štátu bol spoločným programom českého a slovenského odboja doma i v zahraničí a oba národy prispeli k tejto revolučnej premene podľa svojich možností. No odhliadnuc od zásluh, ktoré čsl. zahraničný odboj dosiahol od dohodových veľmocí, rozhodujúcu úlohu pri vyhlásení samostatného čsl. štátu zohral domáci odboj.

Domáci český odboj sa začal aktivizovať už na jar 1917. Ale slovenská politická reprezentácia až o rok neskôr pod vplyvom nových politických pohybov v Európe, zvlášť mierového programu amerického prezidenta W. Wilsona zo začiatku roku 1918 a tiež pod vplyvom čsl. zahraničného odboja i politickej aktivity amerických Slovákov. Koncepcia spojenia s českým národom v novom štáte na Slovensku kryštalizovala paralelne s myšlienkou opustenia uhorského štátu, ktorú vyjadrovalo heslo „Preč od Maďarov.“ Priam ukázkovo sa to prejavilo na dôvernej porade SNS 24. mája 1918 v Turč. Sv. Martine, ktorá vytýčila novú strategickú líniu slovenskej politiky spočívajúcu na požiadavke bezpodmienečného samourčovacieho práva slovenského národa a na tomto základe požadovala pre slovenský národ „*účasť na utvorení samostatného štátu pozostávajúceho zo Slovenska, Čiech, Moravy a Sliezska.*“ Stalo sa tak po historickom vystúpení Andreja Hlinku, ktorý medzi iným povedal: „... *Tisícročné manželstvo s Maďarmi sa nevydarilo. Musíme sa rozísť.*“

Do rámca toho spadá aj vystúpenie Ferdinanda Jurigu v budapeštianskom parlamente 19. októbra, ktorý za veľkého pobúrenia maďarských poslancov žiadal pre slovenský národ, „*aby úplne slobodne mohol rozhodnúť o svojom inštitučnom štátnom umiestnení a o svojom pomere k ostatným slobodným národom*“, čo sa plne zhodovalo s odpoveďou prezidenta Wilsona z 18. októbra, s ktorou sa však v Budapešti zoznámili až 21. októbra 1918. Wilson v nej zdôraznil, že USA uznali ČSNR v Paríži za vládu de facto a že dnes už musia utlačované národy monarchie

samé „posúdiť, ktoré akcie zo strany rakúsko-uhorskej uspokojujú ich ašpirácie a ich chápanie vlastných práv.“ V očakávaní na Wilsonovu odpoveď Cisár Karol I. vydal ešte 16. októbra beznádejne oneskorený manifest s úmyslom zachrániť monarchiu jej federalizáciou, ale pre rozhodný odpor maďarskej vlády sa toto rozhodnutie netýkalo Uhorska. 27. októbra však Rakúsko-Uhorsko odoslalo vláde USA nótu nového ministra zahraničia grófa Gyulu Andrásyho, v ktorej oznamovalo, že prijíma mierové podmienky Wilsona z 18. októbra a hodlá s Dohodou uzavrieť separátny mier, čo pražská verejnosť pochopila ako faktickú kapituláciu a podvečer 28. októbra 1918 vyhlásil pražský Národný výbor samostatný česko-slovenský štát.

Bez vedomia o udalostiach 28. októbra v Prahe zišlo sa pod fingovanou hlavičkou „výborovej schôdze“ SNS (ktorú vláda nezakázala) 30. októbra 1918 popoludní v Turčianskom Sv. Martine deklaračné zhromaždenie aj za účasti zástupcov slovenskej sociálnej demokracie. Najskôr zvolilo Slovenskú národnú radu (SNR) ako najvyššie národnopolitické fórum slovenského národa, v ktorom mali byť zastúpené všetky slovenské politické strany, prúdy a sociálne zložky. V jej mene bola potom prijatá Deklarácia slovenského národa viac známa ako Martinská deklarácia. Na základe sebaurčovacieho práva SNR sa v nej vyhlásila za jediného oprávneného zástupcu práv slovenského národa, zbavila maďarskú vládu a jej orgány na Slovensku akýchkoľvek právomocí a vyjadrila politickú vôľu utvoriť s českým národom nový štátny zväzok. Martinskou deklaráciou sa zrušil zväzok Slovenska s Uhorskom a stala sa jedným z dvoch základných pilierov zrodu a konštituovania samostatného česko-slovenského štátu.

Predpokladom úspechu národnooslobodzovacieho hnutia nemaďarských a nenemeckých národov a národností monarchie rozhodne bolo zrušenie sa vládnej moci, mocenská podpora dohodových veľmocí a vojenská porážka nemeckých a rakúsko-uhorských vojsk. Na troskách Rakúsko-Uhorska však nevznikol iba samostatný česko-slovenský štát štátoprávnymi vyhláseniami 28. októbra v Prahe a 30. októbra 1918 v Martine, ale aj ďalšie národné štáty, ako nástupnícke štáty po rozpadnutej, zaniknutej habsburskej ríši a po rozpadnutej uhorskej časti monarchie, t.j. po zaniknutom Uhorskom kráľovstve. Porážkou vo „Veľkej vojne“ zanikla medzinárodnoprávna i ústavnoprávna subjektivita Rakúsko-Uhorska, Rakúskeho cisárstva i Uhorského kráľovstva, ktoré sa od Predlitavska oddelilo ešte 30. októbra 1918. Zrejme aj v klamnej nádeji, že sa takto vyhne zodpovednosti za prehratú vojnu. Pričom vyhlásením Česko-Slovenska, Poľska, Juhoslávie (vtedy Kráľovstva SHS), pripojením Sedmohradska k Rumunsku, ale aj vyhlásením samostatnosti Rakúska (21.10.1918) a vyhlásením Maďarskej republiky (16.11.1918), sa tak zavŕšil medzinárodnoprávny i ústavnoprávny zánik habsburskej ríše, rozpadom mocnárstva, jeho teritoriálneho i personálneho substrátu, jeho štátnej moci, zložiek štátneho aparátu ústredných i miestnych. Teda nový maďarský národný štát po roku 1918 nebol právnym kontinuantom s bývalým Uhorskom a ani teritoriálne nebol jeho univerzálnym sukcesorom, napriek tomu, že od 1.3.1920 sa nazýval Maďarským kráľovstvom. Bol iba nástupníckym štátom, rovnako ako ďalšie nástupnícke štáty Rakúsko-Uhorska, na ktoré prešli jednotlivé čiastkové práva a čiastkové povinnosti ako singulárne, (ale nie univerzálne) sukcesorské.

Martinskou deklaráciou dala slovenská politika bodku za existenciou Slovenska v štátnom zväzku s Maďarmi a žiadne ponuky autonómie z maďarskej strany nemohli už zvrátiť toto zásadné rozhodnutie. SNR to potvrdila už v odpovedi na pozdravný telegram Mihály Károlyiho z 30. októbra 1918, ktorým v podstate uznával právomoc SNR hovoriť a konať menom slovenského národa, ale vyjadril tiež presvedčenie o ďalšom štátnom spoložití Slovákov

s Maďarmi. Predseda SNR M. Dula odpovedal jasne, že slobodný „česko-slovenský národ“ chce už teraz byť iba „dobrým susedom a bratom maďarského národa“.

Pod silnými výbuchmi živelných revolt vidieckeho i mestského obyvateľstva na mnohých miestach západného, stredného, ale čiastočne aj východného Slovenska miestne zložky starého vládneho aparátu v prvej polovici novembra 1918 kapitulovali a miestne slovenské národné rady a gardy prevzali všetku moc do svojich rúk. Ale ústredná martinská SNR nedokázala využiť „vákuum moci“ na Slovensku, nakoľko nedisponovala vojskom, ozbrojenou mocou a potrebnými materiálnymi prostriedkami a financiami. Nemala v zálohe ani nový administratívno-správny aparát, ktorým by nahradila starý – uhorský. Ten sa pridala na stranu SNR iba v Liptovskej župe. Disponovala iba morálnou autoritou, ktorá síce bola nemalá, ale nestačilo to na faktické vymanenie Slovenska z maďarských mocenských sfér. Preto od začiatku rákala s vonkajšou, najskôr s českou aj vojenskou pomocou ako rozchod s už neexistujúcim Uhorskom štátoprávne, teda aj vojensky vyriešiť a zabezpečiť. Slovensko sa mohlo v skutočnosti stať súčasťou nového čsl. štátu len po konečnom odstránení prekážok, ktoré stavala nová maďarská Károlyiho vláda a zabezpečením pôsobenia orgánov a inštitúcií čsl. štátu na celom jeho území. Totiž aj Károlyiho vláda trvala na integrite Uhorska a v dôsledku rozporuplnosti 17. bodu tzv. belehradského prímeria vyhlásila postup domáceho čsl. vojska za „českú inváziu“ a „okupáciu“ a v polovici novembra 1918 vpadla na Slovensko vojskom a oddielmi maďarských národných gárd, ktoré začali podnikajúť akcie krvavej odplaty voči revoltujúcemu slovenskému ľudu. Maďarské vojsko vytlačilo postupujúce jednotky čsl. vojska za slovensko-moravské hranice a v Martine uväznilo aj predsedu SNR M. Dulu. Tým sa ešte na Slovensku zdramatizovalo zložité povojnové obdobie, keď samostatný čsl. štát síce medzinárodnoprávne existoval, ale Slovensko v ňom ešte istý čas fakticky nežilo.

Ďalšou etapou boja o Slovensko bola vojna medzi ČSR a Maďarskou republikou rád, keď na konci mája 1919 maďarská Červená armáda pod červenými zástavami a internacionálnymi heslami o svetovej revolúcii vpadla na Slovensko a obsadila asi tretinu jeho územia. Jej cieľom však bolo prinavrátenie celého Slovenska do lona Maďarska. V tejto vojne utrpelo čsl. vojsko porážku hraničiacu s debaklom a jednotky maďarskej ČA boli prinútené ustúpiť až pod hrozbou kategorických nót Dohody od stola mierovej konferencie. Ustúpili za konečnú slovensko-maďarskú hranicu, resp. za hranice Česko-Slovenska s Maďarskom, ktoré stanovila na mierovej konferencii v Paríži Najvyššia rada 12. júna 1919 a s výnimkou bratislavského predmestia (Petržalky – ktorá bola pričlenená k ČSR až v auguste 1919 v súvislosti s riešením otázky Burgenlandu) sa v podstate zhodujú so súčasťou slovensko-maďarskou štátnou hranicou. Štátne hranice maďarského národného štátu (nie mnohonárodnostného uhorského štátu) boli medzinárodnoprávne zakotvené, opísané v článku 27 Trianonskej mierovej zmluvy.

Pri určovaní nových hraníc sa na mierovej konferencii vo všeobecnosti vychádzalo zo zásady, že nástupnícke štáty musia spĺňať predovšetkým etnické kritérium, predstavovať životaschopné národné štátne útvary, no zároveň sa brali do úvahy aj hospodárske, komunikačné, geografické a strategické aspekty. Rovnako sa kládol dôraz, aby hranice boli prirodzené a tvorili určitý geografický a geopolitický celok. Od všetkých nástupníckych štátov sa však očakávalo, že donesú určitú obeť najmä v periférnych oblastiach. V každom štáte zostalo určité percento cudzieho etnika (na Slovensku cca 600 000 etnických Maďarov a v Maďarsku vyše 400 000 Slovákov). Pritom konečná slovensko-maďarská hranica neprechádzala presne po línii etnického rozhrania (čo sa nedalo uskutočniť), ale prevažne stredom zmiešaného územia. Jej stanovenie iste

nebolo jednoduché a priamočiare, v skutočnosti každý krok k cieľu musel prekonať protichodné náhľady a záujmy dohodových veľmocí, rozpory s nástupníckymi štátmi, vysporiadať sa s vlastnou neinformovanosťou, neskúsenosťou i rivalitou politikov.

Najvyššia rada mierovej konferencie zotrvala na svojom vymedzení maďarských hraníc z 12.6.1919, kruh okolo Maďarska sa postupne uzavrel a nezostávalo mu iné východisko, ako prijať rozhodnutie mierovej konferencie. Podpis mierovej zmluvy s víťaznými veľmocami Dohody a ich spojencami na jednej strane a novým Maďarskom na strane druhej sa uskutočnil 4. júna 1920 v zámku Grand Trianon vo Versailles. Trianonská mierová zmluva znamenala medzinárodnoprávne potvrdenie zániku Uhorského kráľovstva. Na jednej strane potvrdila vznik nového maďarského štátu a na druhej strane medzinárodnoprávne akceptovala výsledky národnooslobodzovacieho hnutia nemaďarských národov a národností, ktoré na princípe sebaurčovacieho práva dobrovoľne opustili Uhorsko a podieľali sa na vytvorení nových nástupníckych štátov – medzi nimi aj na vzniku samostatného česko-slovenského štátu.